

TÉARMAÍ GRAMADAÍ

2.1 Na Ranna Cainte

Is gnách ocht bpríomhroinn a dhéanamh ar fhocail de réir a bhfeidhme.

□ **ainmfhocal (ainm)**: focal a léiríonn duine nó rud nó áit nó idé: *fear*; *Seán*; *cat*; *bord*; *Éire*; *cúigear*; *sonas*.

Tugtar **cothrom ainmfhocail** ar fhorainm, ar aidiacht shealbhach, ar chlásal ainmfhoclach agus ar fhrása ainmfhoclach, mar go ndéanann siad gnó ainmfhocail.

□ **briathar**: focal a dhéanann faisniú, is é sin, a thugann eolas faoi rud. Formhór na mbriathra léiríonn siad gníomh: *buailéann*. Cuid eile a léiríonn staid: *bí*; athrú staid: *d'éirigh sé láidir*; deireadh gnímh: *stadaim*; mothú: *cloisim*; mian: *teastaíonn uaim*; etc. **Briathar faisnéiseach** a thugtar ar a leithéidí.

Tugtar *an chopail* ar an mbriathar *is* mar déanann sé an ceangal nó an chopail is bunúsai ar bith idir fhocail: *is bó í*.

Briathar cúnta a thugtar ar bhriathar a chuidíonn le hainm briathartha briathair eile nó lena aidiacht bhriathartha chun comhaimsirí, etc., an bhriathair eile sin a chumadh: *tá sé tar éis éirí; ná déan é a ghortú*.

Cibé feidhm atá ag an mbriathar (gníomh, staid, etc.) is gnách sa leabhar seo, ar mhaithe le héascaíocht, gníomhú an bhriathair a thabhairt uirthi.

□ **forainm**: focal a úsáidtear thar ceann ainmfhocail: *sé*; *í*; *cé*; *cad*. Is forainm sa ghinideach an aidiacht shealbhach: *mo*; *do*; etc.

□ **aidiacht**: focal a cháilíonn ainmfhocal nó forainm: *fear mór*; *tá sé fuar*. Tugtar *an t-alt* ar an aidiacht *an*. Tugtar *cothrom aidiachta* ar chlásal aidiachtach agus ar fhrása aidiachtach mar go ndéanann siad gnó aidiachta. Is **aidiacht fhaisnéiseach** aidiacht atá ag cáiliú an ainmní mar fhaisnéis nó mar chuid den fhaisnéis: *nach deas é; tá sé fuar*. Is **aidiacht aitreabúideach** aidiacht a cháilíonn ainmfhocal go díreach: *sin leabhar deas; briseadh gloine eile*.

□ **dobhriathar**: focal nó grúpa focal a cháilíonn focal eile nach ainmfhocal ná forainm: *rith síos; níl sé sách clúdaithe agam*.

□ **cónasc**: focal nó grúpa focal a naisceann le chéile dhá chlásal nó a gcothrom, nó dhá fhocal nó dhá fhrása atá ar aon fheidhm: *éirigh agus siúil; Peadar nó Pól; fanacht anseo ach bheith ciúin*.

□ **réamhfhocal**: focal nó grúpa focal a chuirtear roimh ainmfhocal nó roimh fhorainm lena nascadh le focal eile atá ar mhalairt feidhme: *tá peann ag Eoin*; *ní spórt go dtí é*; *tháinig sé chun iad a mholadh*.

□ **intriacht**: focal nó frása a chuireann mothú tobann i gcéill: *ochón*; *mo léan géar*; *dar fia*.

2.2 Tá saghsanna focal ann a dhéanann gnó dhá roinn chainte san am céanna.

□ **ainm briathartha**: focal a bhfuil feidhm ainmfhocail agus feidhm briathair aige: *is fearr teacht anois*.

□ **aidiacht bhriathartha**: focal a bhfuil feidhm aidiachta agus feidhm briathair aige: *tá sé léite agam*.

□ **forainm réamhfhoclach**: focal a bhfuil feidhm forainm agus feidhm réamhfhocail aige: *géill dom*.

□ **aidiacht shealbhach**: focal a bhfuil feidhm aidiachta agus feidhm forainm aige: *mo dhán*.

□ **foirm tháite de bhriathar**: focal a bhfuil feidhm briathair agus feidhm forainm aige: *táim* (tá mé); *d'éirimis*; *éist*.

□ **cumasc**: dhá mhionfhocal (nó níos mó) agus iad táite le chéile: *dá* (*de* nó *do* + *a*); *lena* (*le* + *a*); *fear darbh ainm Pól* (*Darb* = *do* + forainm coibhneasta + an chopail).

2.3 Téarmaí eile

□ **abairt**: aonad d'fhocal amháin nó de ghrúpa focal a dhéanann ciall iomlán gramadaí. Bíonn dhá eilimint i ngach abairt de ghnáth, ábhar cainte agus faisnéis: *rith sé*. Ach is féidir an dá eilimint a bheith in aon fhocal amháin: *siúlaimis*; *éirigh*. Uaireanta bíonn ceann amháin den dá eilimint ar lár ach intuigthe: *Dúirt mé leis imeacht*. *D'imigh [sé]*.

Cé a bhí ann? Séán [a bhí ann].

[Go raibh] slán leat.

Feach freisin (15.29-35).

□ **an t-ábhar cainte**: an duine (rud) atá i gceist in abairt nó i gclásal. Is ainmfhocal (nó a chothrom) lena chuid cáilitheoirí aitreabúideacha an t-ábhar cainte: *chodail Diarmaid*; *is ainmhí maith an gamhain sin*.

Tugtar **an t-ainmní** ar phríomh-ainmfhocal an ábhair cainte (nó ar a chothrom): *Diarmaid*; *gamhain* (thuas). Is minic a thugtar an t-ainmní ar an ábhar cainte iomlán.

□ **aistreach agus neamhaistreach**: focal a bhféadfadh cuspóir gabháil leis, cibé acu atá an cuspóir luaite nó nach bhfuil, tá sé **aistreach**: **abair amhrán**; **canann sé go maith**; **amhrán a rá**; **tá an t-amhrán ráite** aige. Briathar (ainm briathartha, aidiacht bhriathartha) nach féidir cuspóir a chur leis tá sé **neamhaistreach**: *tagaim*; *teacht*; *tagtha*.

□ **clásal**: abairt atá nasctha le habairt eile: *d'imigh Seosamh ach d'fhan Ciarán*; *éirigh agus siúil*.

Uaireanta bíonn frása nó ainm briathartha cothrom le clásal maidir le feidhm.

□ **cuspóir**: má dhéantar gníomhú ar dhuine (rud) éigin, tugtar an cuspóir ar an ainmfhocal (nó ar a chothrom) a sheasann don duine (rud) sin. Gabhann cuspóir le mórán briathra, ainmneacha briathartha agus aidiachtaí briathartha: *cheannóinn bád*; *is fearr bád a cheannach*; *tá bád ceannaithe agam*.

□ **an fhaisnéis**: foca(i)l a léiríonn an t-eolas a thugtar (a shéantar, a lorgaítear) faoin ábhar cainte. An briathar an chuid is tábhachtaí den fhaisnéis go hiondúil. Ní gnách an chopail a áireamh mar chuid den fhaisnéis, áfach: **chodail an leanbh**; **léigh Máirín an leabhar**; *is mise an fear*.

□ **forainmneach**: Tugtar forainmneach ar fhorainm nó ar aon fhocal a bhfuil feidhm forainm aige i dteannta feidhme eile. Le forainm pearsanta, aidiacht shealbhach, forainm réamhfhoclach agus foirm tháite de bhriathar is mó a úsáidtear an téarma "forainmneach" sa leabhar seo. **Téarma an fhorainmnigh** an focal a bhfeidhmíonn an forainmneach thar a cheann: **Scán agus a mhac**; *bean Sheáin agus a mhac*.

□ **frása**: grúpa focal a bhfuil ceangal gramadaí eatarthu ach nach bhfuil aon bhriathar ann. D'fhéadfadh sé a bheith ainmfhoclach: *ba chóir duit an pháirc a threabhadh*; nó aidiachtach: *an fear ar an gclaf*; nó dobhriathartha *tháinig sí lena fheiceáil*; *tá sé mar sin*.

□ **gníomhaí**: an t-ainmfhocal nó a chothrom a léiríonn an duine (an rud) a dhéanann gníomhú briathair nó ainm bhriathartha nó aidiachta briathartha: *d'éirigh Liam*; *ní mór do Liam éirí*; *níl Liam éirithe*.

□ **treisfhocal**: forainm nó iarmhír a ghabhann le forainmneach lena threisiú: *é féin*; *orthu sin*; *táimidne*.

2.4 Saghsanna Clásal

□ **clásal ainmfhoclach**: clásal a dhéanann gnó ainmfhocail: *inseoidh mé duit cá bhfuil sé*; *tá a fhios agam nár imigh sé*.

□ **clásal aidiachtach**: clásal a dhéanann gnó aidiachta aitreabúidí: *sin é an fear ar dheisigh mé a rothar*.

□ **clásal dobhriathartha**: clásal a dhéanann gnó dobhriathair nó aidiachta faisnéisí: *níl sé san oifig mar tá sé tinn; bhí mé mar a chonaic Dia mé.*

□ **clásal coibhneasta**: clásal ina bhfuil mír choibhneasta nó foirm choibhneasta briathair: *an le scuab a dhathaigh tú é? nach inniu a phósfar iad? nach ard atá sé? tuigim a fheabhas a d'éirigh leis.*

□ **fochlásal**: aon cheann de na saghsanna clásal atá mínithe thuas.

□ **uaschlásal**: an clásal dá ndéanann fochlásal gnó ainmfhocail (aidiachta, etc.).

Deirtear go bhfuil an fochlásal spleách ar a uaschlásal: **abair liom cá bhfuil sé; sin é an fear ar dheisigh mé a rothar; níl sé san oifig mar tá sé tinn.**

□ **príomhchlásal**: clásal nach bhfuil spleách ar aon chlásal eile. Na trí shampla d'uaschlásal thuas, is príomhchlásail iad.

Féadann uaschlásal a bheith ina príomhchlásal nó ina fhochlásal. San abairt seo a leanas tá an dara clásal ina fhochlásal ag an gcéad chlásal agus ina uaschlásal ag an tríú clásal: *dúirt sé go labhródh sé dá ligfí dó.*

□ **clásail chomhordaitheacha**: clásail atá ar aon chéim san abairt. D'fhéadfaidís a bheith ina bpríomhchlásail: *d'éirigh sé agus thit sé*; nó ina bhfochlásail agus iad spleách ar an uaschlásal céanna: *tá a fhios agam go bhfuair sé an t-airgead ach gur chaill sé é.*

2.5 Saghsanna Abairtí An saghas abairte is bunúsai, bíonn díreach príomhchlásal amháin inti agus gan aon fhochlásal: *tháinig sé isteach. Abairt shimplí* a thugtar ar an saghas sin. D'fhéadfadh níos mó ná príomhchlásal amháin a bheith in abairt: *tá sí ina codladh nó tá sí marbh*. Nó príomhchlásal amháin agus fochlásal amháin ar a laghad: *síleann sé go n-éireoidh leis [má thugann sé faoi]*. Nó níos mó ná príomhchlásal amháin agus fochlásal amháin ar a laghad: *is eol dom cá bhfuil sé ina chónaí ach níl a fhios agam cad is ainm dó.*

2.6 Is é atá i gceist le **cáilitheoirí ainmfhocail** focal nó grúpa focal a dhéanann gnó aidiachta aitreabúidí, mar atá

□ aidiacht: *fear mór*

□ an t-alt: *na fir*

□ ainmfhocal sa ghinideach: *oíche sheaca*

□ ainm briathartha sa ghinideach: *am imeachta*

□ frása aidiachtach: *fear gan mhaith*

□ clásal aidiachtach: *an rud is eol dom.*

Má tá a cháilitheoirí féin ag cáilitheoirí ainmfhocail áirítear iad ina gcuid de cháilitheoirí an ainmfhocail: *teach cuibheasach mór.*

2.7 Leathnú agus Comhlánú

□ **leathnú an ainmní**: cáilitheoirí an ainmní

□ **leathnú an chuspóra:** cáilitheoirí an chuspóra

□ **leathnú an bhriathair:** focail atá ag cáiliú an bhriathair ach nach bhfuil ag teastáil le brí an bhriathair a dhéanamh iomlán: *d'éirigh an oíche fuar go tobann*. Deirtear "leathnú na faisnéise" freisin.

□ **comhlánú briathair:** focail (amach ón gcuspóir agus a leathnú) a ghabhann le briathar chun a bhrí a dhéanamh iomlán: *d'éirigh an oíche fuar*. Deirtear "comhlánú na faisnéise" freisin. Bíonn comhlánú i gceist le haidiachtaí briathartha: *níor mhaith liom éirí róthrom*; agus le hainmneacha briathartha: *an bhfuilimid éirithe leis-ciúil?*

2.8 □ **réamhtheachtaí:** ainmfhocal nó forainmneach a gcáilíonn clásal aidiachtach é, deirtear go bhfuil sé ina réamhtheachtaí ag an gclásal: *an fear a tháinig*; **dóibh siúd a bhí ag rince**

□ **iartheachtaí:** forainmneach a fheidhmíonn i gclásal aidiachtach thar ceann an réamhtheachtaí: *cuir a luí an gasár a bhfuil lámh thinn aige*.

2.9 □ **céadbheart:** clásal ina bhfuil coinníoll: *má bhrisim é*.

□ **iarbheart:** an t-uaschlásal (nó an frása nó an t-ainm briathartha) a bhfuil an céadbheart spleách air: *má théim fanfaidh tusa*; *abair léi é a ól (teacht) má thig léi*.

2.10 **An deilbhíocht** an roinn sin den ghramadach a bhaineann le foirm an fhocail. Leis an deilbhíocht a bhaineann na hathruithe tosaigh (an séimhiú, etc.) agus an t-infhilleadh. **An chomhréir** an roinn sin den ghramadach a bhaineann le húsáid an fhocail san abairt.

CEANNLITREACHA; FLEISCÍNÍ; AN UASCHAMÓG

CEANNLITREACHA

3.1 I ngnáthscríobh na Gaeilge is iondúil go n-úsáidtear ceannlitir i dtús focail sna cásanna seo a leanas

□ i dtús abairte: *Thángamar abhaile*

□ in ainmneacha Dé: *an tAthair; an Spiorad Naomh; Mac Dé*

□ i dteidil speisialta: *Caitliceach; an Taoiseach; Mo Dhá Róisín; an Roinn*

Oideachais

□ i dteidil chinnte mar *Ard-Easpag Ard Mhacha; Rúnaí na Roinne Airgeadais; ach ollamh ollscoile; ardeaspag nó cairdinéal; rúnaí comhlachta*

□ i logainmneacha: *Baile Átha Cliath; Éire*

□ in ainmfhocal nó in aidiacht a chumtar ó ainm duine nó ó ainm áite:

Súilleabhánach; Spáinneach; Connachtach; Eorpach; Corcaíoch

□ in ainmneacha na laethanta, na míonna, na bhféilte agus a mbigilí: *an Luan; Dé Máirt; Eanáir; Lá Fhéile Muire na Deastógála; Oíche Shamhna; maidin Lae Nollag*

□ in ainmneacha teangacha: *Laidin; Gréigis*

Mionlitir is gnách i gcásanna mar *cearc fhrancach; aiteann gaelach; péacóg ghréagach; cló iodálach*, áit nach léiríonn an aidiacht brí náisiúntachta a thuilleadh.

3.2 Cuirtear na rialacha thuas i bhfeidhm ar fhocail a bhfuil réamhlitir rompu amhail is dá mbeadh gan an réamhlitir a bheith ann: *i nDún na nGall; Uachtarán na hÉireann; Tomás Ó hAoláin; an tSín*.

Nuair a bhaintear feidhm as ceannlitreacha agus mion-cheannlitreacha i gcló suaitheantais is mion-cheannlitreacha a úsáidtear gan fleiscín mar réamhlitreacha: *CÚIL AN TSÚDAIRE; STAIR NA HÉIREANN; AN MUILEANN GCEARR; CEOL NA NÉAN*.

Mar an gcéanna is mion-cheannlitir a úsáidtear i gcás réamhlitir nuair is ceannlitir gach litir den bhunfhocal: *ÁR NATHAIR; AN TATHAIR SÍORAÍ*; ach féadtar ceannlitir a úsáid freisin in urú ar chonsan, i gcás *t* roimh *s*, agus i gcás *h* roimh ghuta: *CLANN NA NGAEL; MAC AN TSAOI; Ó HAOLÁIN; POBLACHT NA HÉIREANN*.

3.4 Úsáidtear ceannlitir i dtús an dara mír de chomhfhocal i dteidil dhílse mar an *Príomh-Bhreitheamh; Ard-Uachtarán an Oird; Naomh-Mhuire Síor-Ógh*.